

İşletme iktisadı ve iktisat ilmi

KONRAD ENGELMANN'IN MAKALESİNE DAİR
BAZI DÜŞÜNCELER.

Yazan:

Prof. Dr. ALEXANDER RÜSTOW

İktisat ilminin esasları isimli eserinde *Eucken* tarafından son zamanlarda ortaya atılan, iktisat ilmi ve işletme iktisadına karşılıklı münasebetleri meselesi, hiç şüphesiz iktisatçılar için olduğu kadar işletme iktisadı ilmi ile uğraşanlar için de aynı derecede önemlidir. Bunun içindir ki, işletme iktisadı ilminin hem pratik ve hem de teori sahalarında aynı iktidar ve tecrübe sahibi bir mümesilin, yukarıda ismi geçen makalesiyle bu mesele karşısında dikkate lâyık bir şekilde mevki almış olması, hararetle selâmlanmaya değer. *Engelmann*'m hareket noktası olarak ele aldığı ihtilâflı nokta, iktisat ilmi ile işletme iktisadı ilmi arasındaki münasebetler meselesinde *Eucken* ile tenkidçisi *Amonn* arasında da münakaşalı olan noktadır. Bilindiği gibi, her iki alanın birleştirilmesi icabettiğini ileri süren *Eucken*'in iddiasına karşı *Amonn*, bu iki alandaki gelenek ayrılığını müdafaa etmektedir^[1]. Eğer yanılmıyorsak *Engelmann* bu mesele hakkında esas itibarile *Eucken*'in tezini kabul etmekle beraber, bu müellifin kendi tezini mübalâğalı-radikal bir tarzda ifade etmiş olmasından dolayı da *Amonn*'u haklı bulmaktadır^[2].

[1] Ayrıca işletme iktisadı cephesinden *Heinrich Nicklisch* dahi, işletme iktisadı ilminin bugünkü gelişme vaziyeti ve geleceği hakkında düşünceler isimli eserinde (Berlin 1936, s. 10) «iktisat ilimleri kategorisine dahil olan bu iki kardeş ilmin birbirinden karşılıklı olarak öğrenebilecekleri şeyler» hakkında bir envanter yapılması lâzımgeldiği neticesine varmaktadır.

[2] *Walter Eucken*, iktisat ilminin esasları (Die Grundlagen der Nationalöko-

Eucken, eserinin 262 yahut 283 üncü sahifelerinde şöyle demektedir: «İktisat ilminin ve işletme iktisadınının meşgul oldukları meseleler tamamen aynı meselelerdir.» Daha eseri ilk okuyuşumuzda bu cümlelerin yanına bir sorgu işareti koymuştuk; zaten gerek *Amonn* ve gerek *Engelmann*, *Eucken*'m tezine karşı bizimle aynı fikirdeydiler: Şimdi eserin yine aynı sahifelerindeki (sahife 262 veya 283) müteakip cümlelere göz gezdirelim: «İktisat ilminin her iki esas meselesi, aynı zamanda işletme iktisadı ilminin de iki esas meselesini teşkil etmektedir.» *Eucken*'in bu iki esas meseleden ne anladığı, meselâ 81 veya 82 nci sahifeden meydana çıkmaktadır: Birinci esas mesele: «Hergünkü mutat iktisadî hâdiseler arasındaki bağılıklar meselesi», ikinci esas mesele ise: «İktisadî hâdiselerin daima içinde seyrettikleri iktisadî nizamların bünyesi meselesi.» *Eucken*'in bu cümlelerle kastedtiği şey, bu her iki problemin hakikati halde işletme iktisadı ve iktisat ilmi için aynı olduğudur; zira tarafsız bir şekilde hareket etmek icabettiği takdirde bizzat müellifin de yaptığı gibi, anlaşılması müşkül bir tarzda ifade edilmiş bulunan birinci cümleyi, açık bir şekilde ifade edilmiş olan ikinci cümleye göre tefsir etmek lâzımgelmektedir.

Bunun haricinde *Eucken*, her iki ilim için yalnız nazariyeyi gözönünde tutmakta olup, bu husus zaten kendisinin bu seferki izahatına da uymaktadır ve biz de her iki ilmin sırf teorik kısmı hakkında *Eucken* tarafından ifade edilen vaziyetin, hakikate uygun olduğu kanaatindeyiz. Bundan maada iktisadî hâdiselerin, işletmelerle hususî ev idarelerinin dışında, başka hiçbir yerde cereyan etmedikleri yolundaki iddiayı biz de, yüzde yüz olarak ve kayıtsız ve şartsız teyit etmek isteriz. Her nekadard bizler «işletmeler arası» münasebetlerden bahsedersek de, hakikatte bu bir faraziyeden (varsayım) başka bir şey değildir. Daha yakından dikkat edecek olursak görürüz ki, iktisadî hâdiselerin muhtelif parçaları ve kısımları aynı zamanda veya birbiri peşisıra muhtelif işletmelerde (veya hususî ev idarelerinde) cereyan ederler ve bu çeşitli kısımlar bir işletmeden diğerine atlamak suretile gelişirler. «İşletmeler arası münasebetler» e tipik

laylık olması için metinde birinci ve ikinci tabloların sahife numaraları yanyana gösterilmiştir.

Alfred Amonn, iktisat ilmi ve iktisadî realite (Nationalökonomie und wirtschaftliche Wirklichkeit), (Conrads) Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena 1941, cilt 153, sahife 1-29 ve 129-161.

Bize kitabiyatın ayrı basısını göndermek lütfunda bulunduğundan dolayı bu-

bir misal teşkil eden satın alma ve satma hâdisesi, bir malın A işletmesinden B işletmesine intikal etmesinden başka bir şey değildir. Bir metâ A işletmesinin sahasını terkeder etmez derhal B işletmesinin alanına dahil olmuş bulunur. Yahut bu basit muamele arasına bir taşıma işletmesini sokacak olsak dahi, bu takdirde de işin şekli yine değişmiş olmayacaktır. Bize, tamamen işletmelerin veya hususî ev idarelerinin alanları dahilinde olup bitmiyen bir iktisadî olay göstermek pek müşküldür. Bundan şu netice çıkmaktadır ki, her iki ilim de aynı hâdiselerle meşguldürler ve bu iki ilim şubesi arasındaki fark, ancak vaziyete ve muhtelif görüş zaviyelerine göre değişmektedir: İktisat ilminin, muhtelif iktisadî hâdiselerin bütün işletme ve hususî ev idarelerindeki cereyan şeklini takibetmesine mukabil, işletme iktisadı ilmi, hâdiseleri az veya çok hususileştirmek suretile «münferit» işletmeleri gözönüne almakta ve bu hâdiseler bir ve aynı işletme sahası dahilinde vukubuldukları takdirde, aynı iktisadî hâdiseleri tetkik etmektedir. *Eucken*'in «İktisat ilminin esasları» adlı kitabına tahsis ettiğimiz makalede^[2a] iki misalden bahsetmiştik: Bu iki misalden birincisi 129/30 uncu sahifedeki istihsal miktarı arttıkça parça başma azalan maliyet masrafları kanunu ve diğeri ise 142/43 üncü sahifedeki verim kanunu idi. Her iki kanun da, ekonomi ilmi kadrosuna girdiklerinden hiçbir zaman şüphe edilmemiş olan iki doktrin olmakla beraber, işletme iktisadı bu doktrinlerin kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Nitekim işletme iktisadına ait yapılacak tam bir tetkikin de bize göstereceği gibi, birinci kanun bu umumî şekliyle mübalâğalı ve yanlışır. Filhakika *John Maurice Clark*'ın umumî masraflar nazariyesi (*Studies in the Economics of Overhead Costs*, Chicago 1923) adlı eseri, bu iki ilim alanı arasındaki münakaşal: meseleyi halletmemekle beraber, işletme iktisadı ilmine ait bu vâkıaların ve problemlerin iktisat ilmi bakımından olan ehemmiyetini göstermektedir. Aynı suretle tarafımızdan 142/43 üncü sahifelerde verim kanunu hakkında ileri sürülen mütalealar da, tamamen ve kat'iyen işletme iktisadına ait birtakım mülâhazalardan ibaretti.

Bu metodolojik meseleler ve bu meselelerden doğan ilmi talepler hususunda daha bir asırdan fazla bir müddet önce, *Karl Heinrich Rau* (1792-1870) hayret edilecek derecede sarîh bir fikre malikti. *Rau*, ölü bir noktaya varmış bulunan Alman Kameralistiğini *Adam Smith* den *William Nassau Senior*'a kadar olan devre zarfındaki klâsik İn-

[2a] A. Rüstow: İktisat ilminin esasları, «İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt II, 1941. s. 153 ve müt.

giliz iktisat nazariyesinden istifade etmek ve ilham almak suretile ona yeni bir ruh aşılıyan ve bundan dolayı ilim tarihi sahasında çok büyük muvaffakiyetlere erişmiş bulunan, ondokuzuncu asrın birinci yarısında yaşamış büyük bir Alman iktisatçısıdır.

Rau «Kameral ilimler» (Camerawissenschaften) (Heidelberg 1823) isimli etüdünde «iktisat ilminin dahi işletme iktisadından bazı ilmî esaslar alması icabettiği» kanaatini açıkça ortaya atmakta ve bu fikri kabul etmeyenlerin ilmî membaları tetkik etmeden iddiada bulunmakta olduklarını ve bu iddialarını sağlam esaslara istinat ettirmediklerini muarızlarına hatırlatmaktadır^[3].

Bununla beraber gerek *Eucken* tarafından ve gerek tarafımızdan bu hususta söylenen şeyler, ilmin yalnız mahz-nazarî cephesi için varittir. İlmî pratik-tatbikî cephesine gelince, burada vaziyet tamamen başka şekil almaktadır. Bu son cephe bakımından, şimdiye kadar iktisat ilmini esas itibarile alâkadar eden meselenin, Devletin iktisadî münasebetler ve faaliyetleri karşısındaki siyaseti olmasına mukabil, işletme iktisadı ilmini alâkadar eden mesele, münferit işletmelerin sevk ve idaresi meselesidir. Bu her iki ilim sahası arasında hiç şüphesiz birtakım benzerlik ve bağılıkların mevcut olmasına rağmen bunlar, meselelerin vazediliş tarzı ve alâkalı sahalar itibarile tamamen birbirinden farklı disiplinlerdir. Zaten bu iki ilim sahası arasında yapılan mutata tefrik bu esasa dayandığı gibi, böyle bir tefrikin mutata ve malûm müdafaası da yine aynı esaslara dayanmaktadır.^[4] Bu meyanda tabiatile pratik işletme iktisadı ilminin, bilânço tanzimi, muhasebe vesaire gibi teknik bilgilere ait birçok şubeleri de vardır. Bilhassa az veya çok mikyasta mübadele iktisadına dayanan iktisat nizamına malik memleketlerde, pratik sahaya ait endişelerden dolayı şimdiye kadar yapılagelmekte olan zahirî tefrikin, bundan böyle de muhafaza edilmesi zarurî bir hal almaktadır.

Şu halde meselenin tam mânasile aydınlatılabilmesi için, mahz-teorik ilimle tatbikî-pratik ilim meselelerinin birbirinden ayrı ola-

[3] Bu fikir, tarafımızdan Sosyal Politik Cemiyeti yazılarının (Schriften d. Vereins für Socialpolitik), cilt 185/III, Münih 1933, 74 üncü sahifesinde ifade edilen aynı fikrin başka, fakat mükemmel bir ifade tarzıdır.

[4] Ernst Walb, Kameralistik ilimler ve mukayeseli işletme iktisadı ilmi, (Kamerawissenschaften und vergleichende Betriebswirtschaftslehre), (Rektoratsrede), Kolonya 1937, sahife 16. Arzu edildiği takdirde *Eucken*'in «İktisat ilminin esasları» adlı eserini «İşletme iktisadının ve iktisat ilminin müşterek esasını teşkil eden böyle bir umumî iktisat nazariyesi» olarak gözönüne almak mümkündür. Bununla beraber biz, esas itibarile bu kabilden bir tefriki maksada uygun görmemekteyiz.

rak mütaleasının zarurî olduğu kanaatindeyiz. Teori bakımından *Eucken*'in haklı olduğu pek tabii ise de, pratik-tatbiki kısım bakımından da *Amonn*'un haklı olduğu zaten kendiliğinden anlaşılacaktır. Biraz da pratik işletme iktisadı ilminden anlamak yani *Eucken*'in yukarıda ismi geçen eserinin 263 veya 284 üncü sahifesinde haklı olarak yazdığı gibi, meselâ banka bilançolarını mükemmel bir şekilde inceleyip mütalea edebilmek, iktisatçılar, fakat bilhassa iktisat ilminin tatbikatile uğraşanlar için ancak faydalı ve istifadeli olacağı keyfiyeti, büsbütün başka bir meseledir. Bu takdirde bahis mevzuu olan şey, bazı mühim ilim şubelerinden yardımcı bir ilim olarak istifade etmek meselesidir.

Bize göre yukarıdaki mütaleaların neticesini şu şekilde hülâsa etmek mümkündür: Gerek nazari ekonomi ilmi ve gerek nazari işletme iktisadı ilmi, mevzuu iktisat olan tek ve aynı nazari ilmin ancak muhtelif kısımlarını teşkil etmektedirler ve bunların hiçbir suretle birbirinden tefrik edilmeleri doğru değildir. Buna mukabil pratik-tatbiki iktisat ilmiyle pratik-tatbiki işletme iktisadı ilmi, muhtelif pratik gayeler takibeden ayrı sahalardır. Bununla beraber her iki saha arasında da sıkı bir münasebet ve bağlılık tesisi faydasız değildir ve nazari iktisatla uğraşan kimse dahi, pratik işletme iktisadı ilmini mühim bir yardımcı ilim olarak kullanır ve bu ilmin yardımıyla kendi nazari tetkiklerinin mevzularını teşkil eden işletmelerden, endüktif bir şekilde kendisine lâzım olan bilgi ve malûmatı çıkartabilir.

Bunun tamamen aksine olarak, işletme iktisadı ilminin pratik sahası üzerinde çalışan kimsenin de, nazari iktisada ihtiyacı olduğu muhakkak olmakla beraber, meşhur işletme iktisatçılarımızdan bazıları, hakiki iktisat ilmine lâyikile vâkıf ve âşina olmadıklarından, bunlar nazari iktisat ilmine ihtiyaç hissettikleri vakit kendilerine mahsus ve nev'i şahsına münhasır bir hususî iktisat ilmi veya hususî iktisat felsefesi inşa etmek zorunda kalmaktalar ve tabiatile bazan çok tuhaf neticeler hâsıl olmaktadır. Zira herkes üstat *Schmalenbach* gibi doğru yolu seçebilecek bir mevkiide değildir^[5].

[5] Modern işletme iktisadı ilminin en erken ve en geniş bir şekilde Almanya'da inkişaf etmesi, muhtelif sebep ve âmillerin tesiri altında olmuştur. Hükümdarlara mahsus bir işletme iktisadı ilmi dahi diyebileceğimiz Kameralizm, Merkantilizmin Almanya'ya hâs bir çeşidi idi ve bundan dolayı işletme iktisadı ilmi ile hususî iktisat olarak Kameralizm arasındaki mesafe gayet yakındı. Kameralizm geleneği Almanya'da bilhassa uzun bir müddet devam etmiş ve iktisat nazariyesinin bu memlekette 1918 senesindenberi tekrar bir canlılık göstermesinden dolayı.

Burada bizim sırf-teorik işletme iktisadı ilmi olarak vasıflandırdığımız disiplin, her hekadâr alâkadâr ilim mahfilleri tarafından uzun zamandanberi arzu ve talep edilmekte ise de, müşahedelerimize nazaran şimdiye kadar ne iktisatçılar ve ne de işletme iktisadı ile uğraşanlar tarafından şuurlu ve kat'î bir şekilde müstakil bir saha ve disiplin olarak inşa edilmiş ve üzerinde meşgul olunmuştur. İktisatçılar, bu sahaya ait nazariyeleri kendi ihtiyaçlarına göre, fakat bu teorilerin sıhhat ve isabetini zarurî olan sistemli bir kontrolden geçirmeden kullanmaktalar ve işletme iktisadı ilmi ile uğraşanlar da kendi bakımlarından aynı suretle hareket etmektedirler. Bundan dolayı her iki ilim mensupları arasında bir türlü müsmir ve faydalı bir işbirliği vücade gelememektedir. İşte *Eucken*'in mücadele ettiği vaziyet de budur.

Hususile böyle müşterek bir çalışmanın nekadar semereli olabileceğini, mesut bir tesadüf eseri olarak tek ve aynı şahısta birleşen muhtelif şartların doğurduğu bazı vaziyetler bize göstermiye kâfidir.

Jean-Baptiste Say (1768-1832) kendi seciyesinin sağlamlığı yüzünden *Napoléon*'un hiddetini celbetmiş ve bundan dolayı on sene kadar aslî mesleğinden ayrılarak mensucat sanayii sahasında müteşebbis olarak çalışmak zorunda kalmıştı. Bu hal kendisinin bir iktisat nazariyecisi olarak temayüz ve inkişaf etmesinde çok faydalı olmuştur.

Ayrıca *Johann Heinrich von Thünen* (1783-1850) de dâhi iktisat nazariyecisi olmak mevkiini ancak kendisine ait çiftliğin sevk ve idaresi esnasında topladığı işletme iktisadı meselelerine dair zengin tecrübeler sayesinde kazanabilmiştir.

Thünen'in iktisat nazariyesi alanında vücade getirdiği eserler, bu bakımdan tahlil edilmek icabeder. Hiç şüphesiz yukarıda adları

modern işletme iktisadı ilmi inkişaf ve tekâmüllü esnasında bu memlekette kendi ağabeyi vaziyetinde olan iktisat ilminin üstün rekabeti ile mücadele etmek zorunda kalmamıştır. Hiç şüphesiz bu husus işletme iktisadı ilminin müteakip inkişaf safhaları bakımından bir kolaylık ve fayda teşkil etmekle beraber, diğer taraftan bu vaziyet, işletme iktisadının iktisat nazariyesi ile olan münasebetinin bugün dahi meşkûk bir manzara arzemesinin başlıca sebebini teşkil etmekte ve yukarıdaki mütalealara vesile teşkil eden birtakım müşkülleri ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca yine aynı mesele, bazı işletme iktisatçılarının kendi ihtiyaçlarına uygun gelen bir iktisat nazariyesi inşa etmelerinin sebebini de izaha kifayet eder. Çünkü bu zevat Almanyada herkesçe tanınmış ve aynı zamanda kendi maksatlarına da elverişli gelen bir nazariyeyi, hususile tarihî mektebin hâkimiyeti altında geçen

geçen bu iki müellif dışında bu hususta daha birçok misallerin zikredilmesi de kabildir.

Bir «umumî» meslekler ve ev idaresi ilmi fikri, aynı zamanda *Stilling* ismi ile de anılan *Johann Heinrich Jung* (1740-1817) tarafından müdafaa edilmiştir. Aynı suretle bir «umumî işletme iktisadı ilmi» fikri de *Friedrich Gottlob Schulze* (Güvernitz) (1795-1860) tarafından müdafaa edilmiştir. *Ernst Walb* son zamanlarda tekrar bu eski fikirleri ele alarak bir «mukayeseli işletme iktisadı ilmi» ne lüzum göstermekte ise de kendisi bununla «yeni ve müstakil bir ilim kassetmediğini» fakat «bu suretle bir umumî işletme iktisadı ilmine varılıp varılmıyacağı meselesinin» zamana bırakılmak lâzımgeldiğini söylemektedir^[6].

Malûm olduğu üzere, iktisat ilmi de vaktile sırf pratik zaruretler ve problemlerden doğmuş ve Merkantilist-Kameralistik devrenin inkişafı, devlet iktisadına ait bu pratik meselelerin tesiri altında kalmıştır.

İlk defa *François Quesnay* ile *Adam Smith* bu sahada yani müstakil bir teorinin teşkili ve inkişafı hususunda kat'î hamleyi yapmış bulunmaktaydılar. İşletme iktisadı ilmi kendi bakımından henüz böyle kat'î bir adım atmış değildir.

Eucken tarafından vazedilen sistemde merkezden idare edilen iktisat nazariyesi şeklinde adlandırılan nazariye, esas itibarile bu umumî işletme iktisadı ilmi olmakla beraber, bu ilim devlet iktisadının dışında kalan bütün iktisadî cüzütamları gözönünde bulundurmaktadır. Bilindiği üzere *Eucken* eserinde «merkezden idare edilen total iktisadın tahliline dair» de bir hülâsa vermiş bulunmaktadır (sahife 149-186 veya 153-181). Aynı suretle iktisatçı *J. M. Clark* da yukarıda ismi geçen kitabında, umumî işletme iktisadı ilminin mühim bir meselesinin iktisat ilmi üzerindeki tesirlerini, tamamen tatmin edici olmamakla beraber monografik bir şekilde mufassalan tetkik etmiştir. Bu saha, tamamen teorik bir çalışma tarzı itibarile uzun zamandanberi sistemli bir talim ve terbiye görmüş olan iktisatçılara şüphesiz bazı bakımlardan daha yakındır. Bununla beraber mahz-teorik işletme iktisadı ilminin bu sahasında iktisatçılarla işletme iktisatçıları arasında keza şahsî müsmir bir işbirliğinin inkişaf etmesi son derece arzuya değer. Biz iktisatçıların böyle bir işbirli-

[6] Ernst Walb, Kameral ilimler ve mukayeseli işletme iktisadı ilmi, Köln 1927, s. 27-28 J. H. Jung ve F. G. Schulze'ye dair bahis mevzuu edilen meseleler hakkında bak: s. 13.

ğinden büyük istifadeler temin edeceğimize şüphe yoktur. Fakat aynı zamanda işletme iktisadı ilminin de bu suretle daha çabuk bir şekilde inkişafına hizmet edilmiş olunacaktır. Bununla beraber işletme iktisadile uğraşan meslekdaşlarımız, tamamen pratik meselelerden ve teknik bilgilerden ibaret olan kendi mühim ve geniş çalışma sahalarını terkederek, sırf teorik saha ile uğraşmaları da hiç şüphesiz bu hususta bir şart teşkil eder. Ayrıca kendilerinden şöyle bir ricada bulunmak istiyoruz: Mahz-teorik iktisat ilmi, henüz keşfedilmemiş ve üzerine insan ayağı basmamış bir saha değildir. Bilâkis teorik iktisat ilmi, üzerinde yüzlerce senedenberi devamlı ve sistemli bir mesainin sarfolunduğu ve birçok dehâların, sayısız kabiliyetlerin ve pek çok çalışkan ilim erbabının başlıca eserlerini verdikleri bir sahadır. Bu cihetin, işletme iktisatçıları tarafından ehemmiyetle gözönünde bulundurulmasını, kendilerinden bilhassa rica ederiz.

Çeviren: *Orhan Tuna.*
